

Др. Ю. ЧЕРКАСЬКИЙ.

Наук. співробітник Української Акад. Наук.

СУДОВІ РЕФОРМИ ГЕТЬМАНА ГР. К. Г. РОЗУМОВСЬКОГО.

У грамоті на гетьманський уряд гр. К. Г. Розумовському було написано: „військові й громадянські всякі в Україні (Малоросії) справи порядкувати за правами військовими, за давніми звичаями й за встановленими пунктами, що на них вступив під державу... Гетьман Богдан Хмельницький з усім військом Запорозьким і народом українським (малоросійським), а також за... указами, що вже визначені й на майбутнє визначатимуться й до нього (Гетьмана) надсилатимуться, без порушення прав і вольностей стародавніх народу українського (Малоросійського)¹⁾. Тому Гетьман поставив собі за мету „всі.. уряди на Україні, що з часу небіжчика Скоропадського в немалу зміну прийшли... привести в такий саме вигляд, як за... Скоропадського було“²⁾. Не взяв собі Розумовський за взірць установи за Гет. Апостола, очевидно, тому, що за цього Гетьмана деякі установи, як от Генеральний суд, були з домішкою (наполовину) російських членів і тому не мали суто-українського характеру.

Подивімося, як-же Гетьман Розумовський очищав національні судові установи від впливу чужоземного й чи заспокоївсь він на цьому.

I.

Нічого гіршого не можна собі уявити, як заведення до вжитку по українських судах, що до того часу мали усне, словне судочинство, канцелярщини, писаного судочинства на підставі указу Петра I з дня 5 листопада 1723 р. про „форму о суді“³⁾. Одіозною була не стільки сама „форма“, а та канцелярська тяганина, що межувала з знущанням над тими, хто судився. Для характеристики можна навести приклад, у що повернувся на практиці припис 8 п. зазначеного указу про те, щоб позовник, скінчивши свої відповіді на запитання, аж поки буде вирішено справу, з суда не сходив. Року 1735 липня 9 дня в генеральному суді в приватній справі значкового тов. полку Стародубівського Івана Мовчана з удовою бунчукового товариша

¹⁾ А. А. Васильчиковъ, „Семейство Разумовскихъ“ т. I, додаток, ст. XI. Цитати тут і далі з тієї доби, коли гетьманував Розумовський, подаємо в перекладі на українську мову.

²⁾ Український Археографічний збірник т. I, „Збірка матеріялів“ акад. Василенка, № 51.

³⁾ Пол. Собр. Зак. Рос. Импер. № 4344.

Андрія Гудовича Мартою повірений її Сила Самоцвіт дав таку підписку, що він, „до вирішення того діла з Глухова нікуди без відома Генерального суду не з'їдець і еженно в Канцелярію Генерального суду без всяких посилок являтьсь будеть і до виходу з засідання Генерального суду судейського, а без засідання до виходу канцеляристів з канцелярії не отлучно в канцелярії будеть; а ежели би з'їхав куда без відома з Глухова іли в Генеральнім суді не явився в який день і, явившись, отлучався, а за оним би послано, то штрафу подлежатиметь істцю іск должен оплатить будеть, как указы... і права повелівають“¹⁾. Це безглузде сидіння по канцеляріях, чекаючи коло моря погоди, було особливо тяжке. І от коли новий Гетьман розіслав по судах універсали про те, що „суд і росправа відбуватимуться „по українських (малоросійських) правах“, Генеральний суд удавсь до Генеральної Канцелярії, а Канцелярія і собі звернулася 29 березня 1751 року до Гетьмана з запитанням чи по українських правах, чи по формі суду надалі судити“²⁾. При цьому генеральна канцелярія дала справку, що жадних указів про те, щоб на Україні переводити судові справи по формі суду, в Генеральній К-рії нема; суд-же Генеральний подав справку, що 22 травня 1733 року сам Генеральний суд, коли ще в ньому засідали російські члени, вимагав од Міністерського Правління прислати копію форми „о судах“, а для чого це було зроблено, невідомо³⁾. Маючи такі справки, Гетьманові нічого иншого не залишалось вчинити, як 15 квітня 1751 р. наказати „по всіх в. Генеральному й в інших судових місцях позовних... й інших справах поступувати й суд чинити по правах українських... без усякої одміни“⁴⁾.

Виходить, ніби указ про форму суду, оскільки він порушував права й вольності стародавні народу українського, не міг бути вживаний по судах на Гетьманщині, бо він порушував „права“. Чи щиро Генеральна Канцелярія й Генеральний суд дали вищенаведені справки, чи замовчували справжній стан речей, сказати важко. Може бути ще, що архівна справа по зазначених установах невисоко тоді стояла, а тому й докладної справки дати не можна було. Проте я маю спромогу навести документальні дані за те, що ще р. 1724, за Малоросійської Колегії, зроблено було розпорядження про те, щоб суд чинити по „формі“.

У реєстрі указів з Колегії Малоросійської, що його складено було в наслідок призначеної від тієї Колегії ревізії справ Генеральної Канцелярії за правителів її, читаємо за 1724 рік під 2 січня: „Получена промеморія з приложеною копією указу о судах по ново-

¹⁾ Чернігівськ. Історичний архів; фонд кол. Окружного суду. В'язка № 3, справа № 27 арк. 11.

²⁾ Укр. Арх. збірник, „Збірка матер.“ акад. Василенка, № 55.

³⁾ Ibidem ⁴⁾ Ibidem.

учиненій формі"; а в графі про виконання читаємо: „По тій промеморії укази во всі полки і з указу о судах по новоучиненій формі копії послані“¹⁾. Що це була не звичайна розсилка царських указів для публікації, видно з того, як це відбилося на провінції. У „книзі записній указам... з Колегії Малої Росії“, що її завела Чернігівська полкова канцелярія, з цього приводу читаємо: „Указ Е. І. В. із Глухова із військової Генеральної Канцелярії і при онім указі копія, в котрій ізображено о суді по новоучиненій формі і о тім велено Чернігівському полку по всіх сотнях тот Е. І. В. указ об'явить і публікувать, чтоб всяк відав, какою формою писать челобитні і каким образом по оній формі судитиметься“. Указ цей з дня 16 січня 1724 р. одержано в Чернігові січня 22 того-ж року. Указ Генеральної К-рії підписали Степан Вельяминов, Петр Кошельов, Яков Ушаков, Петро Краковський, Василь Жураківський, есаул генеральний, Яків Лизогуб, генеральний бунчучний²⁾.

„Форма“ ця очевидно порушувала давній звичай, за яким суд чинився усно, на словах. Невідомо, чи з власної ініціативи, чи з ініціативи з місць, але Генеральна Канцелярія написала була до Колегії промеморію з цього приводу; що саме там писано було, докладно невідомо; але що Генеральна Канцелярія мабуть писала, що указ про форму суду порушує український звичай і права, видно з такого запису вищезазначеного „Реєстру“ указам з Колегії під 14 лютого р. 1724: „на посланую з військової Єнеральної Канцелярії промеморію отвітная з Малоросійської Колегії получена промеморія об от правленіі судів по Малоросійським правам“³⁾.

Здавалося-б, що після цього не могло бути й мови за те, щоб по судах на Гетьманській Україні суд можна було чинити по „формі“, але, невідомо через що, „форма“ ця прищепилася до українських судів і, як ми бачили, проіснувала до 1751 року, до вищенаведеного ордеру „про заборону, як зформулував акад. Василенко, вживати на лівобережній Україні суд по формі“⁴⁾. Треба гадати, що „заборона“ ця не перемогла канцелярських сутяжних звичок, які, крім „форми о суді“, базувалися ще й на „інструкції о судах“ Гетьмана Данила Апостола з дня 13 липня 1730 року⁵⁾, яка, в значній мірі наслідуючи, очевидно, „указ о формі суду“, спричинилася до того, що по українських судах на Лівобережжі заведено було канцелярщину. Принаймні Гетьм. Розумовському довелося справді заборонити вживати по сотенних судах судного процесу на письмі. Про це згадку ми зна-

¹⁾ Черніг. Істор. архів; фонд кол. Окружного суду, В'язка 1, справа № 5, арк. 19.

²⁾ Там-же, фонд Мазепинського будинку, В'язка 3, спр. № 2, арк. 81; анал. *ibid.* В'язка 2, справа № 15, арк. 96.

³⁾ *Ibid.* фонд Черніг. Окружного суду, В'язка 1, справа № 15, арк. 19.

⁴⁾ Укр. Археогр. збірн., стор. 129.

⁵⁾ Надрук. в Київск. Стар. за 1887 р. в січневій книжці.

ходимо ще у Д. П. Міллера в його монографії „Очерки изъ истории и юридического быта Старой Малороссии“¹⁾, але, як він каже, йому не пощастило розшукати самих ордерів. Ми теж не знайшли автентичних ордерів, але ми маємо спромогу навести тут офіційну справку чи „канцелярську цедулу“ з Генеральної Військової Канцелярії до Генерального Суду про це саме. Там ми читаємо: „минулого (1)752 р. квітня 1 дня (велено): по всіх... полках публікувати, щоб... на сотенних урядах, на випадок яких-небудь дріб'язкових скарг про сварки, бійки, побої, грабіжі й подібних тому, межі рядовими козаками, посполитими людьми судного процесу на письмі проваджено не було-б, але розправляно було-б на урядах сотенних старшинами сотенними по давніх звичаях словесно... (1)760 року квітня 18 дня: на підтвердження того Єго Ясневельможности високого ордера, щоб козаків рядових иноді через позви від урядовців не призвести до неспроможности службу відбувати... стяганням з них по правах нав'язок, також посполитих і иншого простого народу не нищити, то по позвах урядовців і володільців на козаків й инших простого стану людей в дріб'язкових позвах на письмі не провадити, а чинити так, як і давнім Єго Ясневельможности ордером велено“²⁾.

З наведених ордерів ми бачимо, що суд по формі своєю тяганиною призводив до знищення й матеріального зубожіння всіх, що мали справу в судах, і от Гетьман, щоб оборонити простих козаків і мужиків од канцелярської тяганини, заборонив у їх справах уживати судного процесу на письмі, залишивши це для верств заможніших.

Судова практика тлумачила цей ордер широко, бо навіть полкові суди додержувалися цього ордеру в справах з простими козаками, як це можна бачити з вироку Чернігівського полкового суду з дня 6 липня 1752 р. в справі бунчукового тов. Григорія Фридрикевича з отаманом Опанасом Клименком і козаками Петром Грабовцем, Федором Гахом, Дмитром Дорошенком і Степаниденком за гвалтовне найстя на шинковий Фридрикевичів дім і взяття тамошнього шинкаря за варту³⁾.

II.

Перейдімо тепер до Генерального суду, якому Гетьман Розумовський приділяв багато уваги.

На думку Гетьмана, Генеральний суд, як головний, „за всіма підлеглими йому по українських полках нижчими судами повинен

¹⁾ т. I, стор. 11.

²⁾ Черніг. Істор. архів, фонд Черніг. Окр. Суду. В'язка 4, справа № 106, арк. 8.

³⁾ Ibid., фонд Мазепинського будинку. В'язка 22, справа № 231, арк. 9—10.

наглядати, щоб по них найпорядніше відправувалися справи в силі українських прав, без найменшої позовникам укривдженем тяганини; тим паче в справах, власне до нього належних, головна його в тому полягає повинність" ¹⁾. Відповідно до цього, Гетьман піклувався завжди, щоб особовий склад Генерального суду був достатній кількістю й якістю. В першому-ж своєму ордері, що нам досі ще невідомий, він доручив Генеральний суд, як оповідає про це в своїх записках Маркович, генеральному судді Горленкові, Ханенкові (генер. хорунжий) та бунчучному генеральному Оболонському ²⁾, але ці відомості Марковича суперечать ордеру з дня 18 серпня 1751 року, де, покликаючися на той свій з Петербургу ордер, Гетьман прямо говорить, що „в суді генеральному, по своєму уряду, один лиш суддя генеральний д. Горленко є присутній, але й він через старечий вік часто хоріє, тому бути з ним, добр. Горленком, по попередньому від нас ордеру з Петербургу, до майбутнього розгляду, в суді генеральному за члена-ж бунчучному генеральному д. Оболонському" ³⁾. Через короткий час того-ж-таки року (число й місяць невідомі), турбуючися тим, що в генеральному суді набралось багато невіршених справ, а наявний склад з двох осіб старезного Горленка та Оболонського, був недостатній, Гетьман призначає на другого генерального суддю генерального підскарбія Скоропадського, а присутніми бути в тому суді наказує бунчуковим товаришам Максимові Турковському, Яковові Тарновському та Іванові Борозні ⁴⁾. Таким чином генеральний суд складався з шістьох осіб: двох генеральних суддів і чотирьох „присяжних“ їм осіб (асесорів). Присяжні особи могли щорічно мінятися; їх призначав сам Гетьман, коли генеральних суддів обирали. Можливо, що ця невідповідність обраних генеральних суддів і призначених од гетьманської влади „присяжних“ тим суддям і призвела до думки, щоб і присяжних членів Генерального суду обирати. Велика-ж кількість справ могла призвести до думки ще збільшити склад членів Генерального суду. І ми бачимо, що ордером з 17 листопада 1760 р. наказано „бути присутніми в суді військовому генеральному дванацятьом персонам... двом суддям генеральним, а з ними десятьом персонам, яких десять обирати щорічно по полках... з кожного полку по одній персоні" ⁵⁾.

Обирати на цих членів треба було людей совісних і права „умітних“ з бунчукових товаришів, що мали осілість у полку, полкових старшин і сотників на полкових зібраннях, що повинні були щорічно збиратися не пізніш од 10 серпня з таким розрахунком, щоб обрані мали змогу засідати в суді з 1 вересня. Виборче

¹⁾ Україн. Археогр. Збірн. „Збірка матеріалів“ акад. Василенка № 54.

²⁾ „Дневная Записки“, Москва, 1359 р. ч. II, стор. 285.

³⁾ Укр. Арх. Збірн. „Збірка“ акад. Василенка, № 52; пор. № 54.

⁴⁾ Ibid. № 54.

⁵⁾ Чтенія в ист. общ. Нестора Лѣтоп. кн. V, відаді III, стор. 122.

зібрання складалося з місцевої полкової й сотенної старшини, значкових товаришів, а також із бунчукових і військових товаришів, що мали осілість у полку. Обраний не міг зрікатися ¹⁾.

Як видно з ордеру з дня 10 січня 1761 року, всі полки обрали по одній персоні, які й повинні були присягнути за особливою формою, ухваленою від Гетьмана ²⁾.

Крім персонального складу Генерального суду, ордер 17 листопада 1760 року торкнувся й інших питань, зв'язаних з самою технікою вирішування справ у Генеральному суді. По-перше, не повинні були брати участі в вирішуванні справи ті члени, що брали участь у цій справі, коли її розглядувано було в суді нижчому (п. 5), а також у власних своїх справах, якщо вони доходили до Генерального суду (п. 4) ³⁾. В'оти (голоси) члени повинні були подавати од меншого до старшого, причому член, що не згоджувався з більшістю, міг подавати на письмі свою окрему думку. Справи суд мав розглядати по черзі, чия раніш вступала, для чого складався реєстр справ. Вирішувати справу суд повинен був на підставі матеріалу, поданого на суді, а не „з домислу свого“ (себ-то на підставі відомостей, зібраних по-за судом) і керуватися указами й правами (п. 7) ⁴⁾.

Що-до обов'язків писаря суду генерального, то на нього ще ордером з дня 7 лютого р. 1755 накладено було обов'язок, докладаючи справу Генеральному судові, подавати „приличні“ укази й права, як „по указах і правах учинить треба“; як-же-ж у чому, всупереч указам і правам, які писар подаватиме, суд Генеральний вчинить, то „в такому випадкові йому (писареві) своє лодання записати до протоколу, або докладати про те“ самому гетьманові, або головному урядові, що призначить Гетьман на час своєї відсутності ⁵⁾.

Таким чином писареві суду Генерального наче надавалося право контролю чи прокурорського догляду над вироками суду Генерального з боку їх відповідности „правам“.

Звертаючися до оцінки викладеної реформи Генерального суду, треба сказати, що думку про неприсутність у складі суду того члена, що брав участь у вирішенні цієї справи на суді нижчому, або члена, що має особистий інтерес у справі, яка має розглядатися в Генеральному суді, запозичено з організації суду Трибунального в Литовсько-Польській державі ⁶⁾, як і думку про обрання членів Генерального суду по полках, з тою хіба різницею, що там кожне значне воєводство обирало не по одному депутату, а по кілька (по два й по

¹⁾ Ibidem, стор. 123.

²⁾ Укр. Археограф. Збірн. „Збірка“ акад. Василенка, №№ 58, 59.

³⁾ Чтения в общ. Нестора, кн. V, відділ III, стор. 124—5.

⁴⁾ Ibidem, стор. 125.

⁵⁾ Черн. Істор. Архів, Фонд Мазепинського буд. В'язка 26, кн. № 269 ордерів Гетьмана за 1755 р., арк. 241.

⁶⁾ Див. Конституцію сойму Варшавського р. 1578, арт. 2.

три)¹⁾. Думки-ж про порядок вотування від молодшого до старшого, про можливість залишатися при окремій думці, про загальну кількість обраних членів, а також про неможливість обраному зрікатися зібрання, треба вважати за оригінальні. Особливо заслуговує на увагу право догляду зверхньої влади через писаря суду Генерального за законністю вироків. Можна було-б заперечувати проти складу виборчого зібрання, що обирало членів Генерального суду: ми бачимо там місцеву козацьку старшину (полкову й сотенну) та бунчукових і військових товаришів, що мають осілість на терені полку, і не бачимо там рядового, простого козацтва. Але коли взяти на увагу, що в обранні самої полкової й сотенної старшини рядове козацтво брало безпосередню участь, то можна сказати, що в обранні членів Генерального суду рядове козацтво брало участь через сотенну й полкову старшину, обрану від них-же, хоч і не з спеціальним завданням обирати саме членів Генерального суду. Вибори тут, таким чином, кількоступеневі. Не брало жадної участі (посередньо й безпосередньо) лиш поспільство — мужики, піддані панські, мало не виключно старшинські. Але це можна пояснити, висловлюючися сучасним терміном, диктатурою козацтва, бо й суди тоді звалися козацькими чи військовими, як і Генеральний суд мав титул „військового“.

Заслуговує на увагу також думка поставити Генеральний суд у ролі доглядача за законністю підлеглих йому нижчих судів. Це давало право Генеральному судові керувати судовою справою на Гетьманщині взагалі, розсилаючи по полкових судах різного роду обіжники, що мали загальне значіння й торкалися справ як судів нижчих, так і самого Генерального суду. Як на приклад, можна вказати на обіжник, надісланий Чернігівській полковій канцелярії, а через ню й судові полковому, про розпублікування, „щоб чоломбитчики по їх справах являлися в суді Генеральнім для вписання до реестру справ у певні терміни, себ-то: 1) вересня 2 дня, 2) січня 10 дня, та 3) з Празника Воскресенія Христова зараз; що засідання в суді Генеральному триватиме з вересня 10 аж до 1 липня, та щоб не прислали підчас канікулярних днів жадних репортів і справ до суду Генерального, а прислали-б по вийстю канікул“²⁾ і т. и.³⁾.

III.

Поруч з реорганізацією Генерального суду що-до складу його й порядку переведення справ у ньому, думка реформатора працювала ще й у напрямку зменшення кількості справ, що вступають до

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Черніг. Істор. Архів, фонд Мазепинського буд., В'язка 33 кн. № 308 „журнал вхідних з Генеральної Канцелярії та Генерального суду ордерів й указів по Чернігівській полковій канцелярії за 1761 р.“, арк. 9 зв.

³⁾ Ibidem. В'язка 31, кн. № 294, арк. 4 зв.; 7 зв., 9 зв.

Генерального суду. Як відомо, Генеральний суд був не тільки за апеляційну інстанцію для справ, вирішених по нижчих судах (полковому, магістратському), а й за суд першого ступеня для справ цивільних і кримінальних генеральної старшини, полковників, бунчукових і військових товаришів, військових канцеляристів та осіб, узятих під гетьманську протекцію. Ці особи, буди здебільшого людьми заможними, вели багато справ цивільних, засипаючи ними Генеральний суд. От Гетьман задумав розвантажити Генеральний суд, як першу інстанцію, од земельних справ зазначених вище упривилейованих осіб. Ми не знаємо ордеру гетьманського в цій справі, але вказівки на те, що такий ордер існував, ми зустрічаємо в справах. Можливо, що розвантажити Генеральний суд од земельних справ Гетьман задумав зараз-же, як приїхав на Україну. Принаймні в ухвалі Генерального суду з дня 12 червня 1752 року в справі магістрату Чернігівського з полковником чернігівським Божичем за те, що він збудував шинковий дім на магістратській землі й забудував головну, пробиту через стару фортецю, вулицю високою тертичною будівлею (справа вступила до Генерального суду при гетьманському ордері з 24 лютого 1752 р.), між иншим, читаємо таку фразу: „(1)751 року грудня 12 дня в суд військовий Генеральний Єго ясневельможности... ордером повелено: по позовах на полковників в земських справах, якщо землі лежатимуть у їх полках, судитися (полковникам) у суді військовім генеральнім“¹⁾. Виходить, що справи полковників за землю, якщо вони лежатимуть не в їх полках, розбиратимуться вже не в Генеральному, а в якомусь иншому суді. В якому-ж?

На це дасть нам відповідь инша справа. У резолюції Генерального суду з дня 17 червня 1754 року в справі сотника Сосницького Івана Лисянського з протопопом чернігівським Максимовичем за ґрунта ми читаємо, що треба вдатися до Генеральної Канцелярії з пропозицією призначити кого-небудь з бунчукових товаришів у Чернігівський полковий суд, бо позовник сотник Лисянський заявив, що з полковою старшиною він у сварці, або перенести справу до иншого полкового суду, „щоб не виступати з... його ясневельможности наказу, щоб усім чинам у земельних справах судитися перше в полкових канцеляріях“²⁾.

Значить, безперечно існував ордер гетьманський (дата невідома) про те, щоб усяка старшина, раз справа йде про землю, судилася перше в суді нижчому, а не в Генеральному. Цим наказом розвантажувався Генеральний суд, як суд першого ступеня, від безлічі цивільних справ.

¹⁾ Ibid., фонд кол. Окруж. суду. В'язка 3—справи цивільні, справ № 51, арк. 32.

²⁾ Ibid., справа № 55, арк. 20; анал. Ibid., справа № 64, арк. 1.

Розвантажити Генеральний суд можна було й з іншого боку. Ми знаємо, що Генеральний суд був за апеляційну інстанцію для справ, розглядуваних у нижчих судах — полкових і магістратських; як свідчить ордер Гетьмана Розумовського з дня 17 листопада 1760 р., в Генеральний суд „по апеляціях од нижчих судів у величезній кількості справи збираються“¹⁾. Тому, щоб зменшити кількість справ у Генеральному суді, треба було піти по стежці впорядкування самої апеляційної справи взагалі. Ще з самого початку своєї діяльності на Україні Гетьман Розумовський звернув увагу на те, що „апелюючі вносять свої прохання як на полкові, так і на Генеральний суд не для чого іншого, як тільки для одного того, щоб противним своїм сторонам тяганину, збитки й нищення причинити і тих судів вироки, за апеляцією, без виконання залишити, а собі тимчасом з одсуджених у них маєтків неправні користі мати“²⁾. Все це, на думку Гетьмана Розумовського, впливало з того, „що за неправу їх апеляцію вони без належного штрафу залишалися“³⁾. Тому Гетьман Розумовський свою увагу скерував на те, щоб установити певний штраф не за саму-но неправу апеляцію, а й за неправий вирок, бо, розуміється, несправедливий вирок примушував незавдоволену сторону заносити апеляцію. Скориставшись тим, що в Статуті встановлено було відповідну кару як для неправих суддів, так і для неправих апелянтів на вироки судів земських і гродських, а також, за правом трибунальським, для суддів трибуналу та апелянтів на вироки того суду, Гетьман Розумовський в ордері своєму з дня 19 грудня 1751 р. писав: „ухвалюємо віднині всіх апелюючих і судячих неправо штрафувати неопустно: хто апелюватиме на полкові й магістратові суди до суду генерального, або хто в тих полкових і магістратових судах судитиме неправо... платіжем 12 крб.; а хто зважиться вносити неправі апеляції на Генеральний суд... платіжем-же 100 кіп правних, себ-то 120 крб., і крім того неправо апелюючих на Генеральний суд, з уваги нашої, зважаючи на важливість справи, сидінням під арештом; відповідно до цього і суддів у Генеральному суді за неправі їхні вироки тим самим платіжем показаного числа правних кіп без штрафу не залишати“⁴⁾. Тут-же Гетьман наказав Генеральному судові стягати штрафи як з апелянтів, так і з суддів полкових і магістратових судів, а Генеральній Канцелярії — з апелянтів і суддів Генеральн. суду, і штрафи ті відсилати до військового скарбу — в канцелярію зборів, а для обліку штрафних грошей і для відомости, з кого й коли стягнуто який штраф, завести відповідні за печатками тих установ, що штрафи стягатимуть, книги⁵⁾.

Що цей засіб зменшити кількість апеляційних справ через штрафи справді вживався й набув собі широкої практики, можна

¹⁾ Чтенія в ист. общ. Нестора, кн. V, відділ III, стор. 122.

²⁾ Укр. Археогр. 36., „Збірка“ акад. Василенка, № 56.

³⁾ Ibidem. ⁴⁾ Ibidem. ⁵⁾ Ibidem.

бачити з ордеру Гетьманського з дня 18 січня 1752 року в справі козака сотні Лохвицької Леонтія Ковбаси із значковим полку Лубенського товаришем Яковом Литвишком за ґрунта; там ми читаємо: „Ковбасу замість штрафу правного 100 кіп грошей, щоб, за дачею такого штрафу, не міг прийти в неспроможність (одбувати) козачу службу, в перший раз за апеляцію на неправий ніби-то вирок суду генерального бити нещадно киями й посадити до в'язниці на 6 тижнів, а по скінченні того терміну вдруге за неправу його-ж апеляцію на Генеральну Військову Канцелярію бити киями нещадно й посадити до в'язниці на другі шість тижнів, щоб й інші, те бачучи, апелювати в неправості не важилися“¹⁾.

З наведеного ми, між иншим, бачимо, що Гетьман визнав за можливе замінити для козака штраф у 100 кіп грошей на биття киями з тих міркувань, що, стягнувши подвійний штраф по 100 кіп, можна було знищити економічну підвалину господарства козацького й тим позбавити його можливості відбувати козачу службу.

Йдучи слідом за наведеним ордером, Чернігівський полковий суд, на розгляд якого було передано справу Андрія Богдановича з бунчуковим товаришем Василем Полуботком за пограбування речей його, зважаючи на те, що позовник Богданович до Колегії чужоземних справ у скарзі написав, що він Генеральній Військовій Канцелярії боявся скаржитися на Полуботка, щоб там його не було вкинуто до в'язниці, як і інших чоломбитчиків у своїх кривдах він (Полуботок) до кілька сот чоловіка позакидав до в'язниці й поморив там безвинне, а того всього нічим не довів, року 1754 ухвалив: Богдановича, щоб наперед неправдивих пороків на свою головну команду писати не важився, бити в торговий день прилюдне киями й обов'язати підпискою, що більше брехливих доносів змишляти не буде²⁾.

IV.

Але боротися з тяганиною судовою можна було не тільки карами за неправу апеляцію й неправе вирішення справи в суді. Гетьман Розумовський добре розумів, як це видно з цитованого вище ордеру від 17 листопада 1760 р., що тяганина йде від того, що багато було судових інстанцій для апеляції: „од сотенного суду до полкового, а від полкового до генерального, а від генерального до Військової Генеральної Канцелярії“ і до самого Гетьмана, а „в кожному зазначеному місці потрібен час на розгляд кожного, що входить по апеляції, діла, через що обидві, що судяться, стороні яких зазнають труднощів і загаяннів, про те всякому досить відомо“³⁾. Природньо було замислитися над тим, щоб зменшити кількість апеляційних інстанцій.

¹⁾ Черніг. Істор. Архів, фонд Мазепинського буд., В'язка № 22 кн. № 231, арк. 127.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Чтенія в ист. общ. Нестора, кн. V, відділ III, стор. 121.

І ми бачимо, як з початку свого гетьманування Розумовський іде наче напомацки, шукаючи ту інстанцію, що її можна було-б, не порушуючи традицій, знищити. За таку установу була Генеральна Канцелярія з її судовою функцією.

Ще 17 серпня 1751 року старшинська рада, у відповідь на запитання гетьманське, які були за Скоропадського уряди й в чому полягали їх обов'язки, між иншим, відповідала, що рада генеральних старшин, „коли подавано було апеляції на генеральний суд за неправі в справах вироки, за наказом гетьманським, такі справи розглядала й підписувала свою думку, а Гетьман конфірмавав по своїй бачності“¹⁾. З цієї відповіді ми бачимо, що між Генеральним судом і Гетьманом, як вищою інстанцією над ним, не було жадної установи, бо рада генеральної старшини справи не вирішувала, а лиш свою думку подавала Гетьманові, якого та думка не звязувала, бо він міг вирішити справу, як сам уважав за краще. Цю думку Гетьман Розумовський прийняв до відому і в своєму ордері з дня 24 серпня 1751 року про знищення колегійности Генеральної Канцелярії, він, між иншим, писав, щоб ніхто, мимо належного суду, як у земських справах, так і в інших кривдах своїх, йому, Гетьманові, скарг не подавав, але кожен у своїх кривдах попереду шукав справедливости в тому суді, до якого він був належний — в сотеннім, полковім і генеральнім суді; „а як уже в генеральному суді справедливого вирішення (своєї справи) одержати-б не міг, то такі скарги подавати в Генеральній Військовій Канцелярії... генеральному писареві, а він повинен буде докладати нам (Гетьманові)“²⁾. Ми бачимо, що Генеральна Канцелярія, чи, точніш, генеральний писар був тільки за передавальну інстанцію і що апеляція на вироки генерального суду мала йти до самого Гетьмана. І Гетьман Розумовський на практиці цього додержувався. Напр., козаки полку Ніженського с. Припутень Василь Шовкун, Степан, Микола, Іван і Тарас Шусти з иншими подали Гетьманові скаргу, що сотник Кирило Кулаківський, скупивши в попереднього державці Андрія Борсука двори козачі в с. Припутнях, почав притягати їх у своє підданство, однімати ґрунта їх, бити і т. п., про що, писали вони, в Генеральному суді й справу вирішено на кривду їм; будши незадоволені тим вироком, прохали вони гетьманського розгляду. Гетьман року 1760 вересня 27 дня наказав Генеральному судові, якщо справді в суді Генеральному є таке діло й вирок сторонам об'явлено, а на той вирок яка сторона заявила апеляцію, то щоб усю ту справу „по описі прислати до нашого розгляду“³⁾.

Отож ми бачимо, що Генеральної Канцелярії, як апеляційної інстанції, наче нема, що Гетьман її наче ігнорує. А проте, як ми вище

¹⁾ Укр. Археогр. збірн., „Збірка“ акад. Василенка, № 51. ²⁾ Ibidem, № 53.

³⁾ Черніг. Істор. арх., фонд кол. Округ. суду, в'язка № 3 справ цивільних, справа № 91, арк. 1 зв.

бачили, про ню, як апеляційну інстанцію, Гетьман згадує в ордері з дня 17 листопада 1760 року, а в ордері з дня 18 січня 1752 року він наказав замість штрафу за неправу апеляцію на вирок Генеральної Канцелярії, куди справа перейшла по апеляції з Генерального суду, Леонтія Ковбасу по-друге вибити киями й посадити на 6 тижнів до в'язниці. Та й сама Генеральна Канцелярія, себ-то „присутня з веління Ясневельможного... генеральна старшина“ не раз вимагала від Генерального суду прислати справу їй, як апеляційній інстанції, як це ми, напр., бачимо з ухвали Генеральної Канцелярії з дня 29 березня 1751 року в справі Семена Злотникова, войтича Стародубівського, з значковим тов. Василем Хоминським за хутір; одержавши з суду генерального справку, що справу ту суд Генеральний вирішив 28 березня й що Злотників заявив апеляцію, Генеральна Канцелярія ухвалила: „в суд генеральний послать указ і велить означене діло... прислать в Генеральну Військову Канцелярію, як до верхньої апеляції, для розгляду й вирішення“¹⁾.

Десь близько цієї дати, але ще до свого приїзду на Україну, Гетьман видав наказ Генеральній Канцелярії, щоб вона всі свої судові справи залишила до власного його розгляду. Ордер цей в оригіналі ще невідомий, але про існування його ми довідуємося з прохання вище зазначеного Хоминського в тій-же справі, де він пише до Генеральної Канцелярії: „для того що його ясневельможність всі справи по апеляції, як в „ордерах його-ж ясневельможности (значиться), до власного свого розгляду звелів залишити, (прошу) ту мою справу в Військовій Генеральній Канцелярії не розглядати й не вирішувати, але залишити...“²⁾.

Ордер цей не зовсім ясний. Його можна тлумачити так, що апеляційні справи Генеральна Канцелярія може приймати й розглядати, але останнє слово належить Гетьманові.

У такому непевному стані Військова Генеральна Канцелярія перебувала до 1763 року, коли ордером з дня 17 лютого³⁾ з Москви Гетьман зваживсь скасувати судові функції Генеральної Канцелярії. У тому ордері Гетьман удає, що тільки тепер він помітив оту ненормальність.

„Із многих генеральної військової канцелярії та суду генерального поданнів, а особливо по справах, од суду генерального нам подаваних, читаємо там, досить угледіли ми, що від полкових й од інших усіх канцелярій по судових справах подання та від чоломбитчиків прохання й апеляції заходять до генеральної військової канцелярії й там приймаються неналежне, чим причиняється тим самим чоломбитчикам у справах їх тяганина,

¹⁾ Ibidem, справа № 39, арк. 6. ²⁾ Ibidem, арк. 14.

³⁾ Дата 6 березня 1763 р., показана в „Збірці“ акад. Василенка під № 60, означає день, коли Генеральний суд фактично одержав той ордер. Нашу дату ми взяли з автентичного ордеру Генеральній Військовій Канцелярії.

та й нам буває через те немалая добука, а судові генеральному замішанина. Суд-же військовий генеральний, як здавна, за признанням нашим, і від нас особливо до сього вже установлений є для єдиного того генерального суду всіх і всяких, що відбуваються на Україні (Малій Росії), судових справ розгляду, для наглядання й усуння зайвої тяганини та збитків чоломбитчеських; такими-ж судовими справами Генеральній Канцелярії інтересуватися не доводиться й пристойности нема. Тому Генеральній військовій Канцелярії наказуємо: од цього часу в жадних судових справах од полкових і від інших канцелярій поданнів, а від чоломбитчиків жадних проханнів зовсім не приймати, як до одного генерального суду належних. А суд військовий генеральний, те приймаючи, повинен належний розгляд чинити в силі указів і прав, і так по справах чоломбитчеських вироки, за апеляціями їх, як і в справах коюдничих думки свої подавати власне на нашу апробацію¹⁾.

Ми бачимо, що судовим функціям Генеральної Канцелярії цей ордер поклав край. Але Генеральна Канцелярія з часів, коли вона являла собою правління гетьманського уряду (1734 р.), вважала себе за установу вищу над Генеральним судом і зносила з ним, як з установою собі підлеглою, посилаючи йому „указы“. Отже той самий ордер мимохідь і це скасував, зрівнявши Генеральну Канцелярію з Генеральним судом, як державні установи рівного ступеня. „Та й на випадок будь у чому потреби генеральної військової канцелярії й суду військового генерального, читаємо далі в тому-ж-таки ордері, зноситься їм у листуваннях повідомленнями, як місцям, до одної нашої гетьманської влади підлеглим“²⁾. А щоб практично показати рівність Генеральної Канцелярії з Генеральним судом, Гетьман посилає про це Генеральному судові окремий ордер, наказуючи йому повідомити про цю реформу по всіх полках³⁾.

Виконуючи цей ордер, Генеральний суд і розіслав по всіх полкових канцеляріях відповідні укази, один із яких до Чернігівської Канцелярії й надрукував у своїй збірці акад. Василенко⁴⁾. Цікаво, що тодішні установи найбільше вразило не позбавлення Генеральної Канцелярії судових функцій, а власне зрівняння Генеральної Канцелярії, як установи, з Генеральним судом. Принаймні справу про виконання зазначеного ордеру Канцелярія Генерального суду назвала так: „Експедиція по ордеру гетманському о урівненні суда генерального з генеральною канцелярією и об отсіченніи происходимой до того на рішення суда генерального апеляції“⁵⁾.

¹⁾ Черніг. істор. арх., фонд Мазепин. будинку, В'язка, № 35, кн. № 325 ордерів Гетьмана за 1763 р., арк. 162.

²⁾ Ibidem. ³⁾ Ibidem. ⁴⁾ Укр. Арх збірн.; № 61.

⁵⁾ Черніг. істор. арх. фонд Окружн. суду, В'язка 4, справа № 98, арк. 1.

V.

Скасуванням судових функцій Генеральної Канцелярії досягнуто було небагато: кількість апеляційних інстанцій зменшено було лиш на одну; залишалося ще три: полковий суд для вироків суду сотенного, генеральний — для вироків суду полкового й магістратового, та гетьманський для вироків суду генерального. Думка про це працювала ще з року 1760, коли реформовано було генеральний суд: в ордері про це прямо було зазначено, що генеральний суд реформується „поки о інших українських (малоросійських) судах розпорядок, в силі прав, учинен будеть“¹⁾. Замість того, щоб обмежити кількість апеляцій (лиш одною, й тоді справа, що її вирішено по суті, напр., на сотенному суді, далше полкового суду не пішла-б), думка працювала в іншому напрямкові — повернутися до судів, які показано було в „правах“ — тоб-то в Литовському Статуті. Що в цьому саме напрямкові гадалося перевести реформу, видно з того-ж-таки ордеру про реформу генерального суду, про який щойно згадувалося. Там ми читаємо: „угледівши, що на Україні (Малій Росії) всі для процесних справ суди не в такому перебувають розпорядкові, як у правах узаконено... по правах-же книги Статута встановлено — бути для справ земських судові земському, для розбору-ж о всяких злочинствах і криміналу підлеглих справ — гродському, та на випадок потреби розібратися в межах суміжних ґрунтів — підкоморському й од кожного апеляцію дозволено просто до трибунального суду; нині-ж на Україні (Малій Росії) і несходственно з правами... введено апеляції... од сотенного суду до полкового, а від полкового до генерального, а від генерального суду до генеральної військової канцелярії і до нас (Гетьмана)*²⁾. І от зминуло від цього часу мало не три роки, поки Гетьман зваживсь перевести загальну судову реформу в цьому саме напрямкові — повернутися до статуткових судів. Привід до того дала справа Переяславського Михайлівського монастиря, що вступила на розгляд Сенату. Очевидно, на запитання Сенату Гетьман, що перебував тоді в Москві, написав листа, в якому зазначав, що як раніш, так і зараз на Україні, замість установлених у правах підкоморих, себ-то межувальників, для розгляду на місці справ про межі навмисне зсилаються старшини, які повинні у всьому поводитися так, як уряд підкоморого, згідно з розділом IX Литовського Статуту, велить. Свій лист Гетьман закінчив думкою, що треба було-б завести справжніх підкоморих³⁾. Сенат зробив доповідь цариці, прописавши й листа гетьманського. Наслідком була резолю-

¹⁾ Чтенія в ист. общ. Нестора, кн. V, відділ III, стор. 121.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Лист цей досі ще невідомий; про ролю в цій справі гет. Розумовського див. в проханні малоросійського шляхетства, старшини й Гетьмана на ім'я Катерини II, р. 1764—Кіев. Стар. за 1883 р. кн. VI, стор. 326—327.

ція з дня 8-го травня 1763 р.— „призначити справжніх підкоморих і чинити по силі прав“. Грамотою з Сенату на ім'я Гетьмана Розумовського з дня 19-го травня 1763 року наказано було виконати указ про призначення справжніх підкоморих¹⁾. Тому Гетьман ордером з дня 2-го червня 1763 р. наказав Генеральній Канцелярії розіслати по всіх полках ордери й звеліти, щоб кожна полкова канцелярія призначила термін зібратися в полковій канцелярії всім, що мешкають у полку, володільцям, бунчуковим і військовим товаришам та иншій старшині й „обрати, як навчають права книги Статут розділу IX артикулу 1, до призначення на полкові того полку підкоморі кандидатів з бунчукових товаришів або з перших полкових старшин, і ті вибори, закріпивши всім чинам, хто буде на тому зібранні, подати мені (Гетьманові)“²⁾.

Але відроджений, таким чином, підкоморський суд не міг не потягнути за собою й відродження суду Земського, від якого суд підкоморський, за Статутом, одержував свої справи. І ми бачимо, що на цей шлях, не питаючися згоди імперської влади, став Гетьман Розумовський. Користаючися з того, що з 10-го вересня 1763 року відбувалася в Глухові старшинська рада в справі остаточного зредагування „Зводу з трьох правних книг Статута“³⁾, Гетьман звернувся з ордером своїм до цієї старшинської ради, пропонуючи їй подати йому свою думку в справі відродження судів земських і гродських. У своєму універсалі з дня 19-го листопада 1763 року про відновлення земських і гродських судів Гетьман після короткого історичного вступу, між иншим, з цього приводу писав: „У правах-же книги Статута для різних справ і розподіл судів поставлено... в кожному повіті судам земському, гродському і підкоморському й які котрому справи відправляти, в тій книзі Статуті на різних місцях узаконено. І хоча такі суди з часу прийняття України (Малої Росії) під всеросійську державу чи заведено було, не маючи справних архівів і за давністю часу, дошукатися важко, та як-би тоді й упущено... то коли тепер усім відомо, що те упущення не тільки суперечить... правам, але й всьому суспільству є шкідливе через те, що полкові канцелярії нинішні, будши обтяжені всіма в кожному полку справами, які, за правами, розділені межі трьома урядами, а надто ті полкові канцелярії... й усі справи військові одправляють і через таку силу справ не можуть мати стільки часу, щоб оті справи, що торкаються до земського суду, могли з успіхом переводити й скінчити, а через те позовникам немале продовження чиниться, а до нас мало не щоденно від різних прохачів збільшуються скарги, а з деяких місць і прохання нам

¹⁾ Черніг. Іст. Архів, фонд Мазепинськ. буд., в'язка 35, книга орд. № 325, арк. 422.

²⁾ Ibidem, арк. 420—421.

³⁾ Д. П. М и л л е р ь, „Очерки изъ истории и юридического быта старой Малороссіи“, I, стор. 40.

подано, щоб, за силою прав, розподілення судів устанвлено було.—Того ради, беручи ми на увагу такі обставини, уважаємо за свій обов'язок... упорядковувати українські судові місця відповідно з затвердженим для неї (України) правом, щоб кожному скривдженому подати правосуддя, а до того-ж, зважаючи на встановлення окремих, згідно з правами українськими, підкоморих, потрібно, щоб були особливі суди земські, від яких належні до підкоморського розбору справи до них, підкоморих, повинні відсилатися,—звеліли ми ордером нашим зібраним нині в Глухові д.д. генеральним старшинам, полковникам, бунчуковим товаришам і іншим урядовцям подати нам думку, по скільки для незабарливого задоволення чоломбитчиків в котрому полку треба завести підкоморих і судів земських і про інші до того належні розпорядження* ¹⁾.

Старшинська рада визнала, що в кожному полку має бути по 2 підкоморських і по 2 земських суди, причому одному судові земському засідати в полковому місті, а місце для другого земського суду визначить полкове зібрання, коли обиратиме суддів; лиш для полку Ніженського старшинська рада наперед визначила місце для другого земського суду—Глухів (п. 1)²⁾; окремих гродських судів не треба заводити, а обов'язки гродського суду має виконувати полковий суд у складі полковника й полкового судді, додавши їм ще одну чи дві особи з полкової старшини; ролю гродського писаря виконуватиме нинішній полковий судовий писар (п. 5)³⁾; при судах підкоморському, земському й гродському мають бути возні; кількість їх повинна відповідати кількості сотень у полку і крім того по одному возному на кожний суд (п. 4)⁴⁾; нові уряди в старшинській ерархії мають займати місця: підкоморий перед бунчуковими товаришами, підсудок земський нарівні з полковими обозними, писар земський нарівні з осавулом полковим (п. 3), возний має йти зараз за сотником (п. 4)⁵⁾.

Гетьман, приєднуючися до думки старшинської ради, а особливо „в сходства прав“ наказав: „однині бути на Україні (Малій Росії) в кожному полку по два підкоморих і по два земських суди, а в Ніженському полку, через його обшир і величінь, трьом судам земським, розділивши його на три повіти: Ніженський, Батуринський та Глухівський* ⁶⁾).

Для переведення цієї реформи в життя Гетьман наказав: 1) полковникам із старшиною призначити день на зібрання володільців (духовних і світських) і всякого роду старшини, про що кожному послати писану оповістку; зібрання має розподілити терен полку на дві частини, з котрих одна належатиме до земського суду, що за-

¹⁾ Черніг. Істор. Арх. фонд Мазеп. буд., В'язка 35, кн. № 325, арк. 527.

²⁾ Ibidem, арк. 528.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Ibid. арк. 529.

сідатиме в полковому місті, а для другої частини таке місце має визначити полкове зібрання; частини ці зватимуться повітами; потім обрати на земських суддю, підсудка й писаря положену кількість кандидатів, означивши, кого з кандидатів на який повіт обрано (п. 1)¹⁾. 2) До збудування для судів земських особливих приміщень, одвести під них тимчасово пристойні будинки; визначити, яку суму грошей потрібно на збудування для судів спеціальних приміщень і звідкіля їх узяти. Кожний суд [земський і гродський (полковий)] має глядіти тільки собі належних справ і в чужі справи не вступатися; полкові й сотенні канцелярії невіршені справи, що належать до земського суду, повинні зараз-же відіслати по належності при реєстрі, з описом кожної справи; зноситися полковому, земському й підкоморному судам з собою промеморіями (відношеннями), а сотенні канцелярії їм пишуть репортами; Генеральний суд невіршені в жадному нижчому суді справи повинен розіслати по належності в суди гродські й земські (п. 2)²⁾. У всіх суперечках за землю й всякі нерухомі добра та в інших, належних до суду земського справах усі духовного й світського стану володільці, козацтво й всякого роду старшина від вищого й до нижчого повинні розправлятися й судитися в тому земському суді, до відому якого ті спірні добра належать; в інших-же випадках і претенсіях, до розправи гродського суду належних, також усі володільці, козацтво й инша старшина без вийнятку повинні судитися в полкових канцеляріях, які вважатимуться віднині за гродські суди. Про це повинно бути оповіщено по всіх полках, щоб кожний видав, до розправи якого судового місця його справа належить, а інших урядових місць не турбував, бо таких справ ніде, крім того самого суду, до розгляду й вирішення котрого та справа вступити повинна, не повинно приймати й жадного ходу їм давати, і лиш скаржучому несвідомому на всякому уряді, де-б він із скаргою своєю з'явився, давати науку, якому судові він має подати свою заяву; суди-ж земські й гродські повинні намагатися, щоб у них усе точно відбувалося по силі „прав“ і щоб справи більше положеного для того часу ніде не лежали, бо розподіл судів по правах, для того єдино встановлюється, щоб скривджені жадного загаяння в одержанні справедливости в їх позвах не зазнавали (п. 4)³⁾. Усі до гродського суду належні справи, що в полках траплятимуться, залишаються віднині в полкових канцеляріях, бо встановляти окремі гродські суди ще нема потреби; у гродських справ присутніми мають бути полковники й судді полкові й ще одна чи дві особи з старшин полкових, з вибору полковника (п. 5)⁴⁾. Возних обрати по одному на кожну сотню і, крім того, по одному-ж возному обрати для судів підкоморського й земського, по кількості їх; інструкцію для возних має скласти Генеральний суд і подати Геть-

¹⁾ Ibidem.²⁾ Ibid. арк. 530.³⁾ Ibid., арк. 531. ⁴⁾ Ibidem.

манові на затвердження (п. 6) ¹⁾. Сотенні правління, за встановленням земських і гродських судів, не мають у жадні земські, гродські й підкоморські справи втручатися; одначе не касується й те, що, за силою ордерів 1752 й 1760 рр., судові Генеральному даних, сотенні правління межі рядовими козаками в маловажних скаргах і суперечках словесні розправи чинити мають, як і тепер чинять, не втручаючися в інші межі рядовими козаками справи, що вимагають земських чи гродських розправ, де й рядові козаки повинні судитися в справах важніших (п. 7) ²⁾. Підкоморих уважати за перших після полковників, суддів земських — після підкоморих, підсудків уважати за рівних з бунчуковими товаришами, за старшинством, писарів земських — за рівних з осавулами полковими, а возних — за перших по сотниках, перед значковими товаришами й іншими сотенними старшинами (п. 8) ³⁾. Для відому й виконання, до кого що стосується, розіслати з полкових канцелярій по всіх сотнях і магістратах точні копії з цього універсалу; а „щоб судові генеральному, як головному над тими всіми судами, про це відомо було, про те також наш універсал дано з пропозицією, щоб якщо той суд, на додаток цього закладу, що корисне, в згсді з правами, придумав подав-би нам про те на розгляд“ (п. 9) ⁴⁾.

Цєю реформою досягнуто було: 1) зрівняння що-до судової підлеглости всіх осіб і станів од старшого до найменшого, а разом з цим і скасування упривилеюваного суду, яким був Генеральний суд, як перша інстанція, для вищої старшини; 2) розмежування справ цивільних, карних і межових — себ-то спеціалізація суду а, значить, і вдосконалення його; 3) стрункість і спрощеність судової будови: один суд першого ступеня (земський, підкоморський, гродський, як до якої справи) — і один суд другого ступеня, апеляційного — Генеральний. Стрункість цю порушував лиш суд сотенний для справ дріб'язкових, але вважаючи на те, що по інших судах панувала канцелярщина, залишення цього суду для простого козацтва було в інтересах бідноти. До хиб і найважливіших треба віднести: а) замовчання судової підлеглости мужицької класи: чи її залишено було на поталу судові панському, як це встановляв Статут, чи вона нарівні з іншими класами, мала судитися в реформованих судах, залишилося неясним; б) залишення по-за реформованим судом міщанства, що до того судилося по ратушних та магістратських судах; в) недоговореність: судова влада Гетьмана, як вищої апеляційної інстанції над Генеральним судом, залишалася в силі, чи, подібно до трибуналу, вироки Генерального суду треба було вважати за остаточні, що, як і ухвали сойму, не підлягали владі зверхній.

Таким чином, Гетьман Розумовський завдання своє відновити установи, як вони були за Гетьмана Скоропадського, не тільки виконав, але

¹⁾ Ibid., арк. 532. ²⁾ Ibidem. ³⁾ Ibidem. ⁴⁾ Ibid., арк. 533.

пішов навіть далі: залишивши формально суди сотенні й полкові, він значно звузив їхню компетенцію, особливо суду полкового, який до того часу судив справи не тільки карні, а й цивільні з межовими. Правда, на сучасний погляд, зайвим було відроджувати суди земські й підкоморські, коли можна було справи цивільні й межові залишити в віданні полкового чи сотенного суду, виділивши для них спеціальні колегії в складі того-ж полкового чи сотенного суду; важніше було відокремити суд узагалі від адміністрації й не змішувати судових функцій з адміністраційними. Але не треба забувати, що за тих часів ця думка ще не встигла викристалізуватися, виявившись лиш у заведенні суду земського й підкоморського, як установ окремих од суду гродського, де головував повітовий староста чи воєвода — особи адміністраційно-військові. Гетьман Розумовський був людиною свого часу й піднятися по-над тим часом, очевидно, не зміг.
